

Sedliacky

ROZPRÁVANIE O NAŠICH
STARÝCH MAMÁCH

JOANNA
KUCIEL-FRYDRYSZAK

absynt

absynt

Joanna Kuciel-Frydryszak:
Sedliacky
Rozprávanie o našich starých mamách

Sedliacky

ROZPRÁVANIE O NAŠICH
STARÝCH MAMÁCH

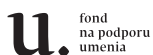

JOANNA KUCIEL-FRYDRYSZAK

Na chrbte nesie
dom, záhradu, pole,
kravy, prasce, teľatá, deti.
Jej chrbát sa čuduje,
že sa nezlomí.
Jej ruky sa čudujú,
že neodpadnú.
Ona sa nečuduje.
Ako krvavá palica ju podopiera
mŕtva drina
jej mŕtvej matky.
Prababku
bili korbáčom.
Ten korbáč
sa leskne nad ňou
namiesto slnka.

Anna Świrszczyńska, *Sedliačka*

Publikáciu z verejných
zdrojov podporil
Fond na podporu umenia

Kniha bola vydaná s podporou
poľského Knižného inštitútu
(Instytut Książki) v rámci
Prekladateľského programu ©Poland.

Copyright © by Joanna Kuciel-Frydryszak
Published by Wydawnictwo Marginesy, Poland
Translation © Karol Chmel
Design & Layout © Pavlína S. Morháčová
ISBN 978-80-8203-642-1

Ja, Antonina Jaszczaková, píšem pár slov Pani Velkomožnej. S odpustením, chcela by som si od Velkomožnej Pani radu pýtať. Mám muža v Poľsku a jedno dieťa, chlapec má 8 rokov a ja by som oboch chcela k sebe stiahnuť, lebo tam v Poľsku muž roboty nemá, bieda tam je, len v podnájme býva, tak ja úprimne Pani Velkomožnú prosím, aby bola Pani Velkomožná taká láskavá dáko mi poradiť a pomôcť, že či by sa nedalo dieťa stiahnuť, či aspoň samotného muža, a ak by sa dalo decko tiež, rada by som bola, lebo ja by som aj chcela dáke výživné poslať, ale neviem, ako sa volá výživné po francúzsky, tak sa nemôžem na to spoľahnúť. [...] Ja už zaplatím, čo Pani Velkomožná zažiada, len aby sa Velkomožná pani mohla postarať o miesto môjho muža a o dieťa, ak by bolo ťažko o muža aj o dieťa, poprosím, aby Velkomožná Pani bola taká láskavá napísať mi, ako sa nazýva výživné a srdečne prosím o odpoveď a posielam hlboké úklony Velkomožnej Pani. Aj Julia Czubata sa hlboko klania Pani Velkomožnej.*

Antonina Jaszczaková

* List Antoniny Jaszczakovej sociálnej inšpektorke Julii Duvalovej písaný počas výjazdu za prácou do francúzskeho departmentu Indre a Loira; viacej v kapitole *Vari tu vôbec nie sú poľskí ľudia?*

ZBYTOČNÉ

Keď sa predstavuje dievčina z vidieka, povie meno, priezvisko, uvedie dedinu, z ktorej pochádza, prípadne prezradí, aká veľká je jej rodina a hospodárstvo jej otca. Tie posledné dve informácie nám povedia o jej situácii najviac. Keď sa zoznámujeme s dcérou gazdu so šiestimi deťmi a troma jutrami*, hneď vieme: trpia hladom. Ich hospodárstvo považujú odborníci na ekonomiku za trpasličie, čo znamená: neproduktívne, nepostačujúce na to, aby uživilo rodinu.

Čo by tu malo robiť dospievajúce dievča? Ako dieťa pasie busi alebo kravu. Keď vyrastie, je úplne zbytočná. Ba viac: zafažuje hospodárstvo, lebo ju treba kŕmiť, no niet čím.

Žeby sa takto zrodilo slovo darmožráč? Nie. Pre také ako ona ekonómovia rezervovali elegantnejší, ale aj tak brutálny termín: zbytočná. Nenájde sa pre ňu práca, a tak pre ňu nie je ani jedlo. Je zbytočná. Treba ju čo najskôr vydať. Ibaže by ušla do mesta, najčastejšie za slúžku. Alebo na sezónne práce do Francúzska, Belgicka či Nemecka.

* Jedno jutro (v orig. morga) je 5 755 metrov štvorcových, čiže 0,57 hektára. Futbalové ihrisko má dve tretiny hektára.

V medzivojnovom Poľsku sa 64 percent gazdovstiev považovalo za nedostačujúce* a 40 percent vidieckych žien za zbytočné.

V roku 1936 sa v Dzikowci zjavil anketár. Zaujímajú ho malé gazdovstvá, práve tie označované za trpasličie. Gazdom, ktorí ho pustia pod svoju strechu, kladie rovnaké malicherné otázky: Čoedia? Čosejú? Ako bývajú? Aké veci vlastnia? Aké zvieratá chovajú? Čosi bežne obliekajú? Čiže jednoducho: ako si vedia poradiť so životom?

Vďaka tomu môžeme nazrieť do sedliackych chalúp na juhu Poľska spreď takmer storočia. Bude to nepríjemná návšteva. Dzikowiec je veľká dedina na Podkarpatsku: asi tak dvesto gazdovstiev, z ktorých viac než polovica patrí medzi malé a veľmi malé hospodárstva. Najbližšie mesto – Kolbuszowa – je vzdialené šesť kilometrov, v okolí nie sú nijaké fabriky, teda ani pracovné príležitosti. Zarobiť si možno len na „panskom“ na neďalekom veľkostatku alebo robiť furmana. Ženy pletú koše.

Anketár zavíta do rodiny gazdu T. W. On má tridsaťštyri, ona tridsaťjeden. Obidvaja ukončili štyri triedy obecnej školy, vychovávajú dve deti: sedem- a päťročné. Na svojich troch jutrách pestujú žito a zemiaky, chovajú kravu, teľa a šesť sliepok. Bývajú v drevenom domci so slamenuou strechou, ale je to vlastne len jedna dvadsaťpäťmetrová izba. Druhá miestnosť je chliev.

Na jednu osobu – konštatuje anketár – pripadá 5,1 štvorcového metra, izba má len hlinenú podlahu, dve okná veľkosti 102 × 80 centimetrov; nikdy sa neotvárajú.

Anketár usadený na jednej z dvoch stoličiek, ktoré patria rodine, spisuje ostatný nábytok v domácnosti:

* Za nesamostatné, čiže neproduktívne gazdovstvá sa považovali hospodárstva označované za trpasličie (čiže do dvoch hektárov), ale aj väčšie maloroľnícke majetky do päť hektárov.

dve postele
jeden stôl
štyri lavice
jeden hokerlík
polica
hodiny
osem náboženských obrazov v zlom stave.

To je všetko.

Vzápätí sa rodiny vypytuje na hygienu:

- Majú v byte parazity (ploštice, šváby a pod.)?
 - Praktizuje sa spanie v skupine, napr. s deťmi?
 - Koľko osôb spáva spoločne?
 - Praktizuje sa spanie na zemi a pod.?
 - Praktizuje sa spanie v hospodárskych budovách v lete, v zime?
 - Koľkokrát sa členovia rodiny kúpu v letnom období?
- A v zime?

V dome rodiny W. nikto nespáva na zemi. Zato na peci spí takzvaná komornica. Tak volajú tie, ktoré nemajú vlastný domov. Deväťdesiatročná žena sa ako zbytočná túla po cudzích rodinách. Za to, že jej poskytnú kútik na spanie, pomáha pri deťoch. V Dzikowci jej naozaj poskytli miesto na peci. Ale dom rodiny W., to nie je len spálňa a kuchyňa, je to aj obuvnícka dielňa, lebo muž si privyrába šitím topánok. Chovajú sa tu aj kurence. Nemajú však dôvod bedákať: dve postele na štvorčlennú rodinu, to už niečo znamená.

Dcéra vdovca od Krakova narodená v roku 1917 spí ešte ako dospievajúce dievča v jednej posteli s dvoma bratmi. „Ja pri hlave, bratia pri nohách,“ spomína. „Ale podľa čoho vedeli, kde je hlava a kde nohy, to neviem, lebo ani na jednom konci neboli nijaké vankúše, iba staré handry.“ Ďalší jej brat spí v posteli s otcom a ostatní dvaja na pričníach v stajni.

Jadwiga Szkraba, narodená v chalupe bez komína v beskydskom Odernom, ešte ako dieťa v roku 1923 uteká v noci z domu pred štipľavým dymom. „Nemali sme komín, len z plochých kameňov vyskladané ohnisko. Ten dym nás tak otravoval, že som so sestrou radšej chodila spávať do stajne, kde boli pod povalou z dosiek postĺkané prične, no a mama vravela, že tam je teplejšie ako v izbe, lebo sa tam skladoval hnoj od jedinej kravy, ktorú sme mali.“

Sociálni pracovníci sa chytajú za hlavu.

„Rodina býva na vidieku, prevažne v jednej izbe, v ktorej žije od 6 do 12 osôb – vrátane chorých a starých rodičov, ktorí vykonávajú potrebu do vedierka a na slamník. Sú tu 2 – 3 postele, kolíska, lavice okolo pece, kufríky – tie nahrádzajú postele. Starí rodičia spia v jednej z postelí a niektoré z vnúčat si berú k sebe, dávajú si ho k nohám, takže spí naprieč cez posteľ – dieťa má teda celú noc tesne pri tvári nohy starých ľudí, často nie celkom čisté! Druhú posteľ zaberajú rodičia, nezriedka takisto s jedným dieťaťom. Akýže komfort? Keď na to upozorním, počujem vždy tú istú odpoveď: „Už sme si tak zvykli.“ Tretiu posteľ obsadili deti rôzneho veku a často rôzneho pohlavia. Sestry spia s rôzne starými bratmi – tu už nejde o pohodlie, ale o niečo oveľa závažnejšie!“ píše Zofia Kaczyńska roku 1929 v časopise *Predáčka*.

A doktor Władysław Chodecki odporúča: „Vidiecke obyvateľstvo sa musí odučiť spávať po viac osobách v jednej posteli, spávať v oblečení, príliš zriedkavo meniť posteľnú či osobnú bielizeň a umývať sa vodou vypúšťanou z úst na ruky.“

Anketár v Dzikowci si zatiaľ prezerá garderóbu skúmanej rodiny. Žena vymenúva všetko, čo vlastní:

tri košele

jedny nohavičky

jeden pár pančúch

dve blúzky (sviatočné)

jednu sukňu (na všedný deň aj na sviatok)

jeden kabát (sviatočný)

jeden pár topánok

vlniak na chrbát (obnosený)

tri šatky na hlavu

Odev ženy má celkovú hodnotu 21,30 zlotých.

Priemerný mesačný zárobok v Poľsku v roku 1936 je 250 zlotých. Nádenníčka na statku pracuje za necelý zlotý na deň.

Pokiaľ ide o muža, anketár konštatuje, že ten vlastní:

košeľu a pár spodkov vlastnej výroby

jeden vlastnoručne vyrobený „oblek“ na všedný deň a

jeden na sviatočné príležitosti (anketár nevysvetľuje, čo znamenajú tie úvodzovky, ale dá sa predpokladať, že oblek bol šitý podľa pánskeho vzoru, stále mal však sedliacku formu)

obnosený kožuch

dva páry topánok (na všedný deň a na sviatok)

čiapku na bežné nosenie

klobúk na sviatočné príležitosti

Manželovo oblečenie má celkovú hodnotu 25,50 zlotých, čiže o štyri zloté viac ako oblečenie jeho ženy. Muž má dva páry topánok. Keďže vybavuje potrebné záležitosti, reprezentuje, vyjednáva, jeho odchody z domu sú závažnejšie. Žene postačí jeden pár. Ona potrebuje topánky len na to, aby zašla do kostola a na trh. Stálo by za to vedieť, ako sa dnes, po vyše osemdesiatic rokoch, žije potomkom rodiny W. Je celkom pravdepodobné, že ich vnuci stále bývajú v Dzikowci, možno tam žijú ešte ich deti? *Čo robia?* Čím sa živia? Zanechala bieda ich starých rodičov nejaký biľag na ďalších osudoch rodiny?

Využijem informáciu, že T. W. bol obuvník a pokúsim sa ich vyhľadať. Možno si to ľudia spoja, v podkarpatských dedinách predsa žijú celé rody už od pradeda. Marian Piórek, historik a bývalý riaditeľ tamojšej školy, pre mňa overuje záznamy krstov a sobášov vo farskej matrike, T. W. tam však

Veľa sedliackych rodín nemalo peniaze na topánky pre deti, ale keď prichádza jeseň, nedá sa už chodiť naboso. Polícia v Stanislawowe rozdáva topánky chudobným deťom, rok 1937.

nenachádza. Pýtam sa, či sa nedá zistiť, kto bol v Dzikowci obuvníkom. „V Dzikowci pred druhou svetovou vojnou, t. j. pred rokom 1939, chodili väčšiu časť roku deti bosé, aj keď obuvníkov bolo asi 20 – išlo o roľníkov, ktorí si tak privyrábali,“ odpisuje Marian Piórek.

Dvadsať? Tri páry topánok v rodine a dvadsať obuvníkov v jednej dedine? Načo?

Kustódka Agnieszka Grabowska v obrovských dusných skladoch varšavského Etnografického múzea otvára masívnu zásuvku. Keďže zásuvka s nápisom „Topánky“ je umiestnená hore, stojíme na rebríkoch a prehŕňame sa v nej.

Vyťahujem celkom náhodne, rátam s tým, že nájdem dámske, a naozaj sú tam črievice, lodičky, skoro výhradne čierne. Nikdy som nevidela také obnosené a ustavične opravované topánky, nemyslela som si, že je vôbec možný taký uvzatý zápas o predĺženie života obuvi. A predsa bolo starých, zničených topánok tak veľa, že mali vlastné pomenovanie: *škrpále*. Pravdepodobne všetci obuvníci v Dzikowci najmenej raz opravovali tú istú topánku.

V spomienkach Grzegorza Zelka na rodinné gazdovstvo neďaleko Nowého Sącza možno nájsť takúto informáciu: „Starý otec spomínal, že spolu s bratmi mali len jeden komplet slušného oblečenia a jeden pár topánok, v ktorých chodili na striedačku. Farár Władysław Piątek na základe údajov z farských kníh uvádza, že jeden pár topánok slúžil členom domácnosti priemerne vyše 10 rokov.“ Pre sedliakov sú topánky symbolom vážnosti. Ale pre viacero našich hrdiniek je to ešte aj iná záležitosť. Topánky pre ne znamenajú slobodu.

PASENIE

„Vidiecke dieťa je skrátka darmožráč. Pasenie dobytká je všade povinná práca dieťaťa. Pasú koniec-koncov všetko, čo sa pásť dá: kone, kravy, kozy, prasce, husi, strážia kačky pri vode a pred večerom ich vyháňajú z vody. Tak či onak, dieťa je od šiesteho roku zamestnancom domácnosti.“

Maria Librachowa, *Dieťa poľského vidieka*, 1934

Časopis *Hlas vidieckych žien* roku 1929 publikuje na prvej strane správu inštruktorky, ktorá vedie na vidieku kurz domáceho hospodárenia: „V ktorýsi jesenný deň sedemročná dcérka gazdinej, u ktorej som bývala, prišla z pastviska uplakaná, vystrašená, chorá. Keď sa pred spaním vyzliekala, matka si všimla, že košielka dieťaťa je odspodku celá zakrvavená a celé podbrušie je tiež zamazané zaschnutou krvou; pri dôkladnejšej prehliadke vyšlo najavo, že dievčatko bolo znásilnené. Dieťa dlho chodilo ako v polospánku, otupené, ale na tretí deň ho matka napriek plaču vyhnala opäť s kravami na úhor.“

Pasenie je bežný osud sedliackeho dieťaťa. Zobúdz sa na svitaní a vedie na pastvu zvieratá, obvykle kravu, niekedy aj cez celú dedinu. Tam dozerá na to, aby neprechádzala za susednú medzu či niekam neušla, a neskoro večer ju zaháňa naspäť na gazdovstvo. „Nájdu sa dediny, kde sú všetky deti otrokmi kráv, teliat, oviec, koní, prasiat,“ píše roku 1928 v časopise *Hlas vidieckych žien* Pelagia Restorffowa, sociálna aktivistka, ktorá zapálene bojuje proti zneužívaniu detí na pasenie.

Všetci vedia, že časť detí chodí namiesto do školy na pastvisko. Niekoľkoročné dievčatká začínajú najčastejšie pasením drobných zvierat, husí, kačiek, aby postupom času nahradili starších súrodencov pri pasení kráv. Kazimiera Długołęcka, ktorá hovorí o svojej rodine ako o pomerne bohatej („mali sme dlážku a dvojité okná“), pásala husi už ako päťročná: „Páslo sa na spoločnom pastvisku asi tak pol druhu kilometra od domu. Odkrojili krajec chleba, mama doň urobila jamku, vložila do nej maslo, prikryla ho striedkou, ktorú vybrala, zavinovala do čistej ľanovej utierky a to bola poživeň na celý deň.“

Pelagia Restorffowa hromzí: „Čo robia tie hromady detí, ktoré sa potĺkajú po lesoch? Akou školou skazenosti, darebnosti, akým ohlupovaním je pre ne toto bezduché ponevierať sa v nude a ustavičné stýkanie sa dievčat s chlapcami bez dozoru starších, bez akejkoľvek kontroly a starostlivosti – to si ľahko domyslíme. Nemôže byť vari tá krava alebo to prasa kŕmené inak, len na úkor zdravia detskej duše? Na úkor nenahraditeľnej straty najlepších, najkrajších rokov ľudského života?“ Naznačuje, že práve na pastvisku deti prechádzajú sexuálnou iniciáciou. „Pasenie predstavuje zaškolenie do všetkých druhov nemravnosti,“ tvrdí. A vyzýva: „Pasenie je starý prežitok, ktorý sa musí vymazať a spolu s kolovrátkom, hákom a ďalšími starými vecami čím skôr zatlačiť do zabudnutia.“

Ale nedá sa. V najchudobnejších rodinách dávajú deti k bohatým gazdom, lebo tak si môžu zarobiť aspoň na jedlo.

Dieťa pasúce kravy na obilnom strnisku, rok 1933

Deti z dediny sa stretávajú na spoločnom pastvisku, ale dievčatá sa zvyčajne držia zvlášť. „Počas celého leta pokračujú medzi pastiermi ustavičné vojny. Útočili sme na seba bez akejkoľvek príčiny a prechádzali do bitiek. Ako zbrane sa vtedy používali palice, korbáče, z poľa prinesené kamene, a napokon aj hrudy zeme. Dievčatá sme k hrám priberali len zriedka, vzhľadom na to, že sme ich vnímali ako horší druh človeka, lebo sa hocikedy pre nič za nič rozplakali, nevedeli vysadnúť na koňa a tak ďalej. Na to posledné sme boli mimoriadne hrdí,“ spomína autor denníka z opoczyńského okresu v antológii *Mladá generácia sedliakov*. Ďalší opisuje „bitky“ a „prekáračky“ bez účasti dievčat, ktoré „sa prútmi odháňali ďaleko od nás, lebo sa považovali za niečo horšie a nehodili sa ani na hru. Napokon, taký tu panoval zvyk.“

Časť detí chodí nameisto školy pásť. Najmenšie dievčatká najčastejšie začínajú od pasenia drobných zvierat, najmä husí a kačiek, aby o niekoľko rokov nahradili starších súrodencov pri pasení kráv.

Matky zalamujú rukami, pasenie mení ich deti. „Keď začali pásť kravy, naučili sa tak kliť, že človek bol priam zúfalý, keď počul tie nadávky. Nepomáhala trstenica, lebo utekali do poľa, ako divá zver,“ spomína gazdiná od Miechowa, ktorá na to nakoniec našla účinnú metódu: za každú nadávku museli deti odrecitovať desať otčenášov. A zabralo to.

Veľa mužov vo svojich spomienkach pasenie romantizuje, časť z nich však realisticky opisuje, čo sa na pastviskách skutočne odohrávalo: „Samohana, znásilňovanie dievčat a podobné veci boli na dennom poriadku. Život na pastvisku je jedno veľké morálne bahno, do ktorého sa vnára duša dieťaťa; ničí všetky ľudské vlastnosti, premieňa dieťa na malé zvieratko, ktoré sa usiluje zaimponovať inému podobnému stvoreniu množstvom a úhrnom tých vecí, ktoré v ich chápaní svedčia

o dospelosti či nadradenosti. Na pastvisku sa rodia nápady, kde čo ukradnúť, čo komu urobiť naprotiveň,“ spomína muž, ktorý strávil detstvo pri Puławách.

Iný, z dedinky pri Jarosławe, spomína, že ako sedemročný musel nahradiť staršiu sestru, keďže tú na pastvisku zbili: „V nedeľu niekto z pasúcich občas priniesol ústnu alebo ťahaciu harmoniku a hral, zatiaľ čo ostatní sa podelili do párov a tancovali. Moja staršia sestra nechcela ísť do páru s jedným z pastierov, tak ju zmlátil, pričom ju hodil o zem a narazila na vyčnievajúci koreň tak prudko, že istý čas bola chorá a vykašľavala krv.“

Je predsa možné – navrhuje Pelagia Restorffowa – najat za pastiera nejakého invalida alebo staršieho človeka, nech ten pasie dobytok z celej dediny. „Prečo kaziť deti a odtrhať ich od učenia?“ pýta sa. Takýto apel je tiež márný. Dedinské dieťa musí byť robotník.

Keď sedliaci hospodáriaci v tridsiatych rokoch šetria na zápalkách, nápad platiť pastiera im ani nepríde um. Posieľať deti k bohatším gazdom znamená pre najchudobnejšie viacdenné rodiny záchranu pred hladom. Roľníci využívajú príležitosť – načo platiť pastierovi, keď možno dieťa najat za kúsok chleba?

Medzivojnová dedina sa dramaticky rozrastá. Gazdovstvá sa delia medzi deti odchádzajúce z domácnosti. Z pomerne veľkého otcovského hospodárstva sa za dve generácie stávajú len mizerné trpasličie políčka. Nikdy dovtedy také množstvo vidieckych detí nezačínalo so zárobkovou činnosťou.

Na pastviskách trpia aj z iného dôvodu. Behajú po tráve naboso, takže im krvácajú päty. Matky na to majú vlastné rady. „Mama ma často umývala, a potom bolo treba nohy ocikať a na druhý deň nebolo ani stopy po poraneniach.“ Kazimiera Długolecka si zapamätala aj iné spôsoby, aké jej matka radila používať pri mazoľoch na chodidlách, najčastejšie na päťkách. „Najprv zhrubnutie kože, potom zápal, no a aj hnis.

Bolo dobre, ak si mama všimla, že dieťa kríva. Prikladalo sa prasacie lajno, noha sa dôkladne zavinula do obväzu a to chorobu vyliečilo.“

Sociálni pracovníci hľadajú spôsob, ako vyriešiť problém pasenia. Dalo by sa – navrhujú – podľa vzoru Čechov a Dánov priviazať kravu ku kolu každý deň na inom mieste, nech sa pasie sama. Pre sedliakov je to nepredstaviteľné, krava má

Posielanie detí do služby u bohatších gazdov znamenalo pre najchudobnejšie mnohohodetné rodiny záchranu pred hladom.

priveľkú hodnotu, než aby sa púšťala len tak sama pásť. Dcéra sedliakov, maloroľníkov z dediny pri Włocławku, jedna z dvadsiatich potomkov, s tvárou spálenou od slnka, opuchnutými nohami, v jednej sukničke, bez nohavičiek, behá celý deň z jedného konca lúky na druhý, aby ustriehla krdeľ husí. Má päť rokov. V čase obeda jej súrodenci nosia polievku. „Dva